

Dr ASIM STRANJAK, Sarajevo

AKTUELNOST MARKSOVOG SHVATANJA NOVCA

I

Ako apstrahiramo shvatanje o novcu predstavnika građanske klasične ekonomske škole, koje je u svojoj osnovi ušlo u marksističku ekonomsku nauku, onda već i površno poređenje definicije i funkcija novca koje je utvrdio K. Marks sa onim koje su dali kasniji, a pogotovo savremeniji građanski ekonomisti, daje slijedeći utisak: u Marksovom novcu teško možemo, ili ne možemo nikako, prepoznati novac o kojem govore savremeni građanski ekonomisti, a u njihovom shvatanju novca ne može se vidjeti njegovo suštinsko biće. Najkraće rečeno, takav utisak potiče otuda što je za Marksa novac u stvari novčana roba, a za njih je doznaka, potraživanje ili znak; tamo je on direktni produkt robne proizvodnje i razmjene, koji se kao specijalna roba aktivno upliće u procese robne privrede, a ovdje je stvar o čijem uplitanju u ekonomske procese, između raznih srednjih varijanti, postoje uglavnom dva dijametralno suprotna shvatanja: po jednom, novac je indiferentan i neutralan posrednik, dok je, po drugom, aktivan i presudan činilac tih procesa; i, na kraju, kod Marksa se u novcu izražava vrijednost u svom čistom apstraktnom obliku, dok se kod savremenih predstavnika građanske nauke konkretni pojedini oblici, koje dobija novac u svome funkcionisanju, javljaju kao same vrijednosti ili oblici te vrijednosti.

Ove duboke razlike u shvatanju, prije svega, pojma, odnosno sadržaja novca, a po tome i njegovih funkcija, koje potječu iz prihvatanja, odnosno neprihvatanja teorije radne vrijednosti novca, izražavaju se kao dijalektički odnos između uzroka i posljedice, odnosno sadržaja i forme jedne te iste društveno-ekonomske pojave.

Međutim, poznato je da Marks, u stvari, poznaje dvije vrste novca: robni, koji je detaljno obradio, i kreditni, koji je samo najavio. Robni novac je stvarni novac, tj. novčana roba, koja je evolucijom oblika vrijednosti preuzela funkciju opšteg ekvivalenta. Naj-

prihvatljivija novčana roba, iz već poznatih razloga, postala je zlato. Ali, ne po tome što je samo zlato novac, nego po tome što je novac zlato, tj. novčana roba, u njemu se mogu izraziti one poznate funkcije od kojih, neke više a neke manje, ističu i građanski ekonomisti. Ono u čemu se oni razlikuju od Marksa jeste što se kod njih obavljanje i samo nekih funkcija pokazuje samo po sebi kao dovoljno obilježje da se nešto može, ili ne može, proglasiti novcem.

Od pet Marksovih funkcija novca dvije su istovremeno i njegove fundamentalne osobine. To su one kojima se on kao takav determinira, odnosno koje i čine njegov sadržaj, tj. da može mjeriti vrijednost i da može služiti kao posrednik u razmjeni roba. Prema Marksu, obje ove osobine novca mogu da potječu samo odatle što je on istovremeno i sam roba, odnosno vrijednost, dok se ta veza njegovih funkcija sa njegovim bićem ne vidi kod građanskih ekonomista. Tek po tome osnovu on može, po Marksovom shvatanju, da obavlja i svoje ostale tri funkcije, tj. da čuva vrijednost (funkcija zgrtanja blaga), da definitivno prenosi vrijednost sa jednog robnog proizvođača na drugi (funkcija platežnog sredstva) i da prenosi vrijednost u internacionalnim razmjerama, tj. da obavlja funkciju svjetskog novca.

Ali, robni novac predstavljen u zlatu kao novčanoj robi, onako kako ga je definisao K. Marks, jeste novac prostog robnog prometa u kome se proizvodi rada kao robe, R, pretvaraju u novac, kao specifičnu robu, N, a ova opet u robu, R, što znači da se, zajedno sa njenim prometom, istovremeno vrši i njeno faktičko plaćanje. U uslovima takvog prometa novac se u funkciji mjere vrijednosti uvijek javlja samo idealno, kod funkcije prometnog sredstva nastupa ili stvarno ili putem svojih predstavnika (moneta, znak vrijednosti), dok se kod ostale tri funkcije mora uvijek javiti stvarno kao faktički prenos vrijednosti. Takav, novac, kao prva faza definitivnog razvoja opšteg ekvivalenta u novčani ekvivalent, može da se pojavi u obliku monete, tj. iskovane punovažne količine metala sa određenim zaštitnim znakom izdavaoca (države) na bazi date, odnosno ustupljene novčane robe (zlata) i u obliku konvertibilnih surogata, napravljenih od raznih nenovčanih materijala (na pr. papira), kao potvrda izdavaoca da se iza tih papirnih znakova nalazi punovrijedno i uvijek zamjenljivo realno pokriće u zlatnoj robi određene vrijednosti, odnosno težine.

Druga vrsta novca, na koju je Marks ukazao, jeste kreditni novac. Dok robni, odnosno stvarni novac predstavlja osnovnu vrstu novca prostog robnog prometa, dotle kreditni novac čini osnovnu vrstu novca razvijenog robnog prometa. Budući da razvijeni robni promet predstavlja osnovno obilježje razvijene robne proizvodnje, vrlo je značajno, osobito za savremene prilike, Marksovo ukazivanje

na porijeklo odnosno nastanak i funkcionisanje ove vrste novca, ukazivanje koje, na žalost, nije kasnije bilo dovoljno iskorišteno u marksističkoj analizi fenomena vezanih za funkcionisanje razvijenog oblika kapitalističke i socijalističke robne proizvodnje.¹

II

Kreditni novac svoje porijeklo vuče iz funkcije stvarnog novca kao platežnog sredstva. Naime, mjenice i druge razne obveznice na prodatu robu kao obećanje plaćanja, umjesto stvarnog novca kao definitivnog sredstva plaćanja, počinju da cirkuliraju do roka isplate kao platežno sredstvo i tako predstavljaju trgovinski novac. Međutim, ako se izravnanjem dugova i potraživanja ovi popiri potiru, onda oni funkcionišu kao pravi novac kreditnog porijekla, tj. kao kreditni novac.² To dovodi do širenja zone kredita na čijoj se podlozi razvijaju razni oblici kupovanja i prodavanja duga, odnosno njihove cirkulacije, sa jedne, i do uzajamnog širenja robnog prometa i kredita, sa druge strane. Kredit koji prati promet mjenica, obveznica i drugih hartija od vrijednosti, kao i njegova institucionalizacija, proširuje prostor za cirkulaciju ovih papira i dovodi do sve većeg prostiranja robnog prometa, sve dotle dok se oni kao novčani naslovi mogu uspješno prebijati i dok se kao takvi mogu dalje prenositi i tako odgađati definitivno plaćanje dugova. Međutim, kada u jednom momentu, a zbog realnih uzroka robnog prometa, zapne njihovo prebijanje ili se pak uspori ili posve zakoči njihovo daljnje prenošenje, što se obično naziva gubljenjem povjerenja u kredit, u funkciji platežnog sredstva mora da se pojavi stvarni novac, kao otjelovljenje vrijednosti. Kreditni novac, kao »opšta roba ugovora« tada se brže ili sporije počinje pretvarati u stvarni novac, kao jedino sredstvo za definitivno plaćanje dugova, što izaziva slabljenje i lomljenje cijelog kreditnog sistema i njegovo ponovno pretvaranje u monetarni sistem iz koga je i ponikao.

Već se iz ove skice odnosa, i sa njima povezanih događaja, nazire postojanje duboke, iako posredne, veze između stvarnog (robnog) i kreditnog novca — kako na njihovim početnim, tako i na krajnjim tačkama djelovanja. Istina, ta se veza znatno zamagljuje sve obuhvatnijim širenjem i razvojem kreditnog i na njemu zasno-

¹ Detaljnije o ovome: Dr Asim Stranjak, Stvaranje i emisija novca u samoupravnoj socijalističkoj privredi, Ekonomski institut i „Informator“ Zagreb, 1975.

² „Ovakve menice cirkulišu do svog roka i dana isplate i same opet kao platežno sredstvo; one i sačinjavaju pravi trgovinski novac, pošto onda nema konačnog pretvaranja u novac. Pa kako ovi međusobni predujmovi među proizvođačima i trgovcima sačinjavaju pravu osnovicu kredita, tako njihov prometni instrument menica, sačinjava osnovicu pravog kreditnog novca, novčanica (banknota) itd. One ne počivaju na novčanom optčaju bilo metalnog ili papirnog državnog novca, već na meničnom prometu“. (K. Marks, Kapital III, Kultura Beograd, cir. 1948. str. 336).

vanog bankarskog sistema. Mnoštvo raznih oblika kreditnih odnosa, koje se ispoljava u sve većoj raznolikosti cirkulirajućih hartija od vrijednosti, ima za posljedicu stvaranje sve raznovrsnijih oblika institucionalizacije obećanja plaćanja kroz razne forme bankarskog poslovanja. Prije svega, to je uvođenje organizovanog prebijanja dugova, odnosno kompenzacije potraživanja na koje glase hartije od vrijednosti, čime se smanjuje potreba za funkcijom plaćanja stvarnog novca i širi zona za uvlačenje kreditnog novca u sve pore privrednog života. Međutim, masovniji i raznovrsniji promet ovih hartija istovremeno stvara i sve veću nemogućnost blagovremene kompenzacije dugova, što onda stvara prostor za djelovanje raznih posrednika koji se počinju baviti njihovim sakupljanjem, odnosno kupovanjem, uz njihovo obećanje da će, kada za to dođe vrijeme, izvršiti potrebno plaćanje. Ti posrednici, baveći se takvom djelatnošću, postaju banke koje, kupujući dugove, emituju svoja obećanja plaćanja. U takvoj konstelaciji odnosa to obećanje plaćanja, odnosno od samih banaka stvoreni dug prema njima samima, javlja se kao novac. Takav kreditni novac banaka, odnosno bankarski novac, javlja se u dva oblika: prvo, kao novčanice i, drugo, kao knjižni, odnosno depozitni ili žiralni novac, zapisan u njihovim knjigama. Prema tome, sada, umjesto individualne obveznice kao individualnog obećanja plaćanja pojedinog robnog proizvođača, nastupa kolektivna obveznica banke kao većeg ili manjeg skupa udruženih individualnih robnih proizvođača, odnosno bankarski novac kao krajnji razvojni oblik kreditnog novca.

III

Međutim, u vezi s ovim mora se postaviti slijedeće pitanje: šta je tako stvoren kreditni novac u ekonomskom smislu riječi? Da li je on samostalni produkt kreditnog, odnosno bankarskog sistema, ili je samo monetarni izraz odnosa razvijene robne proizvodnje kao takve? Da li njega stvaraju banke, ili ga pak stvara sam proces stvaranja robne vrijednosti? Polazna tačka odgovora na ovo pitanje leži u samoj prirodi funkcionisanja platenžog sredstva u uslovima razvijenog robnog prometa, odnosno razvijene robne proizvodnje. Poznato je da širenje robnog prometa uvodi jedno novo obilježje, nepoznato prostom robnom prometu. Naime, ono omogućuje definitivan prenos neke vrijednosti, odnosno robe, iz ruke jednog proizvođača u ruke drugog, prije nego što je ovaj izvršio stvarno plaćanje, tj. stvarni prenos vrijednosti na prvog, operaciju koja je, inače, u prostom robnom prometu, bila inkorporirana u samu funkciju novca kao prometnog sredstva. Dok je u prostom robnom prometu poslije prodaje slijedila kupnja, tj. R_1-N-R_2 , dotle u razvijenom robnom prometu kupnju slijedi prodaja, tj. sadašnju kupnju (N)- R_2 buduća prodaja, $N-R_1$. Već po tome, ovo (N) nije sadašnji, realni, tj. stvarni novac, N ; on je samo budući novac (N_k), koji će biti N samo ako

sadašnji kupac u budućnosti izvrši svoju prodaju i stekne platežno sredstvo, ili ako smanji svoje novčano blago, ili pak uspije unovčiti neku drugu česticu svoje realne imovine. Drugim riječima, (N) je samo manje-više realno potraživanje na N, odnosno kreditni novac je samo potraživanje stvarnog novca. Kao potraživanje stvarnog novca, tj. potraživanje koje direktno proizilazi iz procesa stvaranja vrijednosti, pa, prema tome, i dohotka kao novostvorene vrijednosti, i kreditni novac je produkt same robne proizvodnje. On potječe iz funkcije stvarnog novca kao platežnog sredstva, pa, prema tome, u svim svojim funkcijama ograničen je veličinom potrebnom za ostvarenje ove funkcije toga novca. Dok se u početnim oblicima kreditnog novca, tj. trgovinskog novca, kroz promet individualnih hartija od vrijednosti, vidno zapaža direktna veza između toga novca i procesa robne proizvodnje, dotle se u razvijenom robnom prometu, odnosno u razvijenom sistemu robne proizvodnje, zbog sve jače i aktivnije uloge njegove nadgradnje u formi bankarskog sistema, sve više gubila direktnost veze stvaranja kreditnog novca i samog procesa društvene proizvodnje, odnosno stvarnog novca. Ovaj fenomen ima krupne posljedice na funkcionisanje cjelokupnog sistema robne privrede, koje potječu od prometanja roba uz pomoć raznih oblika kreditnog novca, kao čisto prometnog sredstva (N), kojim se istovremeno vrši i prenos robne vrijednosti, odnosno kupovne snage, kao da je u pitanju stvarni novac. Zahvaljujući tome što se u procesu razmjene sve više uspješno eksponira samo jedna, i to, inače, najočitija funkcija stvarnog novca, tj. njegova funkcija prometnog sredstva, te da se sve novčane operacije i transakcije, u mirnim periodima odvijanja reprodukcije, mogu uspješno ostvarivati kreditnim novcem, na površini društvenih odnosa javlja se utisak, a kasnije i uvjerenje, da je ta funkcija sama po sebi dovoljna da bi se nešto proglasilo novcem, a onda i mišljenje da je to što uspješno obavlja prometnu funkciju zaista novac, tj. da je novac doznaka, potraživanja i sl. Budući da funkciju prometnog sredstva ni u prostom robnom prometu nije morao obavljati stvarni novac, nego da su to mogli, i to čak vrlo uspješno, ostvarivati i njegovi zastupnici, tu mogućnost u uslovima razvijenog robnog prometa počinje da koristi cirkulacija raznih vrijednosti papira, kao novčanih naslova koje kupuju finansijski posrednici, transformišu ih u svoj dug, odnosno obećanje kao bankarski novac koji, premda nije stvarni novac, više počinje da cirkulira i po tome osnovu obavlja i druge funkcije stvarnog novca.

Pojava, širenje, a kasnije i dominacija kreditnog novca u privrednom životu, povezana sa prekidom direktne veze između njegovog stvaranja, funkcionisanja i emitovanja, imala je znatne implikacije u svim aspektima ekonomskog života. Negativni karakter tih implikacija uvijek je poticao zbog gubljenja iz vida činjenice da kreditni novac može uspješno funkcionisati samo dotle dok se oslanja na one proporcije koje su objektivno određene stvarnim procesom robne proizvodnje, odnosno reprodukcije, kao sistemom stvaranja

vrijednosti, i da je novac, i kao stvarni i kao kreditni, ipak samo produkt toga sistema.

Zbog toga, ako sada u svjetlu iznesene marksističke geneze novca pogledamo ranije iznesena shvatanja pojma novca i njegovih funkcija kod savremenih građanskih ekonomista, može se reći da je njegovo definisanje kao doznake, potraživanja, znaka i sl. samo definisanje pojedinih savremenih pojavnih oblika kreditnog novca i da to ne može nikako biti potpuna definicija kreditnog novca, a pogotovu novca kao takvog. Ovim se osobito u sumnju stavljaju ona nominalistička shvatanja po kojima upravo država određuje sadržaj i oblik novca, shvatanja koja potpuno negiraju vrijednosno, odnosno robno porijeklo ovog fenomena savremene robne privrede. Istovremeno to implicira potrebu da se na osnovu prethodno iznesene geneze dade definicija savremenog novca, neobično važna za ispravnije razumijevanje procesa u savremenim privredama.

IV

Čim se pogledaju pojavni oblici današnjeg novca kojim se svakodnevno služimo i koji tako intenzivno prožima cjelokupni život svakog pojedinca i svake porodice, svake radne organizacije i svake savremene društvene zajednice, vidi se da oni nisu napravljeni od nekog materijala koji je, radi njegovih prirodnih osobina, društveni proces razmjene isturio kao stvar koja treba da funkcioniše kao novac, tj. da bude roba koja mjeri vrijednost i po tome osnovu služi kao prometno, odnosno platežno sredstvo i obavlja druge novčane funkcije.³ Veća ili manja nematerijalnost pojedinih pojavnih oblika današnjeg novca najočitija je baš kod njegovog najznačajnijeg i najpretežnijeg oblika, tj. kod onog koji se uobičajeno naziva depozitni, knjižni ili žiralni novac, a koji čak ne posjeduje nikakav opipljiv, materijalni oblik, nego se, naprotiv, predstavlja u liku računskih znakova, zabilježenih u bankarskim knjigama. Takva nematerijalnost pojavnih oblika današnjeg novca odmah implicira skoro potpuno nepodudaranje njihove vlastite, unutrašnje vrijednosti sa njihovom nominalnom, vanjskom vrijednosti, nepodudaranje koje je, izgleda, utoliko veće ukoliko je nematerijalnost datog oblika savremenog novca veća. Pa kako onda objasniti da se takvim nematerijalnim oblicima novca, i to ukoliko je njihova nematerijalnost veća utoliko više, promeću i plaćaju sve veće robne vrijednosti? Jer, poznato je da kovani novac i novčanice danas pretežno služe kao prometno i platežno sredstvo u sitnoj trgovini, dok se depozitni novac uglavnom upotrebljava u trgovini na veliko. Drugim riječima, postavlja se pitanje: šta je savremeni novac?

³ Vidi: Dr Asim Stranjak, Prilog marksističkoj definiciji savremenog novca, časopis „Ekonomist“, br. 3/76, str. 397. i d.

Postojanje veće ili manje nematerijalnosti pojedinih novčanih oblika, i po tome osnovu odstupanje njihove nominalne od realne vrijednosti, zapaženo je i kod novca koji je bio predstavljen u novčanoj robi, tj. u robnom novcu prostog robnog prometa, gdje se u funkciji prometnog sredstva mogao nalaziti materijal manje vrijednosti od vrijednosti novčane robe na koju je glasio, ili je pak umjesto toga jednostavno cirkulirao papirni znak vrijednosti. Međutim, to odstupanje nominalne od realne vrijednosti pojedinog novčanog oblika bilo je samo privremeno i kao posljedica svjesnog uvođenja jeftinijeg novčanog zastupnika u robni promet umjesto skupog novčanog materijala. Jer, takav nematerijalni zastupnik stvarnog novca u prometu mogao se uvijek, uz minimalne troškove, pretvoriti u datu količinu novčane robe, npr. zlata ili srebra, već prema tome koji je od ovih metala u pojedinim monetarnim sistemima i u raznim periodima bio usvojen kao novčana roba i tako služio kao mjera vrijednosti drugih roba. Drugim riječima, nematerijalni zastupnik novca bio je konvertibilan za punovažan, zlatni, robni novac. S obzirom na ovu pojavu potrebno se zapitati da nisu, možda, i javni oblici današnjeg novca isto tako kao što su bili javni oblici stvarnog, odnosno robnog novca, jednostavno njegovi privremeni zastupnici, odnosno reprezentanti date količine novčane robe, koje će njihov izdavalac na zahtjev imaća odmah i bezuslovno zamijeniti za datu količinu takve robe? Na žalost, već bi i sam pokušaj napravljen u tome pravcu u bilo kojoj savremenoj zemlji odmah svakom imaću takvih javnih oblika novca pokazao da oni nisu reprezentanti stvarne, novčane robe, i to jednostavno zato što ni u jednom današnjem monetarnom sistemu ne postoji mogućnost njihove zamjene za određenu količinu novčane robe koja bi trebalo da predstavlja vrijednost na koju ovi oblici novca glase. Negdje prije a negdje kasnije, zaključno sa trećom decenijom ovog vijeka, takva mogućnost je bila svuda ukinuta. Ono što je u današnjim monetarnim sistemima jedino moguće jeste međusobna zamjenjivost samih javnih oblika današnjeg novca, tj. kovanog novca u novčanice, sa jedne, i ovih u depozite, sa druge strane, kao i obratno! Međutim, ta zamjenjivost je samo zamjenjivost tehničkog karaktera, čije su ekonomske posljedice beznačajne.

Prema tome, postojanje nepodudarnosti između nominalne i realne vrijednosti današnjih javnih oblika novca, kao i nemogućnost da se ta nepodudarnost likvidira putem njihove direktne zamjenjivosti za neku realnu novčanu robu, govori da današnji novac nije stvarni novac, poznat iz faze prostog robnog prometa, i da njegovi javni oblici nisu direktni reprezentanti date količine novčane robe na koju glase. To znači da je onda opravdano postaviti pitanje: kakve su funkcije, odnosno kakve su kvalitete i osobine današnjeg novca?

V

Ako se pogledaju savremena shvatanja građanskih ekonomista o novcu, zapaža se da u definisanju savremenog novca oni najčešće i kao najznačajnije ističu njegove tri poznate funkcije, tj. da služi kao sredstvo olakšanja prometa, odnosno razmjene, kao sredstvo likvidacije dugova i plaćanja i kao sredstvo zalihe vrijednosti. I zaista, na površini društvenih odnosa ističu se ove tri njegove funkcije, koje istovremeno odgovaraju i Markšovim osnovnim funkcijama novca, tj. da služi kao prometno i platežno sredstvo i kao sredstvo zgrtanja blaga. Međutim, ove i druge funkcije novca sasvim su shvatljive kad se u vidu ima stvarni, robni novac, u kojem je, kao robi, utjelovljen ljudski rad isto kao u drugim robama, koje se njegovom upotrebom mogu da promeću, plaćaju i čuvaju vrijednosti, tj. onda kada je novac sam po sebi vrijednost. Kao vrijednost, on onda može misaono, odnosno idealno, da mjeri druge vrijednosti, da po tome osnovu prenosi vrijednosti sa jednog robnog proizvođača na drugog, da likvidira njihove obaveze plaćanja, da služi kao čuvar njihovih vrijednosti i da se upotrebljava u međusobnim plaćanjima. Ali već smo vidjeli da današnji novac, čiji se pojavni oblici ne mogu zamijeniti za čestice izabrane novčane robe a čije vrijednosti nominalno predstavlja, nije stvarni novac, odnosno novčana roba. Kako onda, kada sam po sebi nije vrijednost, tj. nije roba, i kada ne može da mjeri vrijednosti drugih roba, savremeni novac može da obavlja druge funkcije, koje se oslanjaju na funkcije novca kao mjere vrijednosti?

U odgovoru na ovo pitanje potrebno je poći od analize situacije u kojoj se savremeni novac javlja u funkciji prometnog, odnosno platežnog sredstva i onda ispitati njegove veze sa samim činovima prometanja i plaćanja vrijednosti, koji se vrše u procesu razmjene roba. Ono što se kao prvo u tome procesu zapaža, za razliku od situacije kod prostog robnog prometa, jeste da se pri prometanju roba u savremenom robnom prometu u pravilu ne vrši i njihovo definitivno otuđenje u smislu krajnjeg plaćanja, nego samo daje, odnosno prenosi, obećanje plaćanja, ili se pak jedno takvo obećanje zamjenjuje drugim. Drukčije rečeno, umjesto stvarnog plaćanja, koje se u prostom robnom prometu vrši istim aktom prometa, odnosno razmjene, ovdje se promet roba vrši uz obećanje kasnijeg plaćanja, u obliku raznih vrijednosnih papira, odnosno obveznica plaćanja, dakle, obećanjem koje istovremeno znači i definitivno plaćanje. »Uglavnom novac ovdje funkcionije samo kao platežno sredstvo, tj. robe se ne prodaju za novac, nego za pismeno obećanje plaćanja o nekom utvrđenom roku.«⁴ Međutim, u vezi sa ovim odmah se postavlja pitanje: po kome osnovu ovi papiri, odnosno ova obećanja plaćanja, mogu da služe kao stvarna sredstva plaćanja i zašto ih ljudi primaju kao namirenje svoga zahtjeva za definitivno plaćanje? Jedini

⁴ K. Marks, Kapital III, op. cit. str. 336.

mogući odgovor jeste da ovi papiri mogu funkcionisati kao platežno sredstvo samo zato što predstavljaju novčane znake vrijednosti roba koje već cirkulišu u prometu ili se pak vjeruje (iskustvom, praksom, ubjedenjem i sl.) da cirkuliraju u prometu, te se, prema tome, nalaze u funkciji reprezentacije robnih vrijednosti, pa onda i reprezentacije same novčane robe, kao svake druge robne vrijednosti.

S druge strane, naporedo sa razvojem trgovine i kapitalističkog načina proizvodnje, odnosno sa porastom dužničko-povjerilačkih odnosa i sl., vrši se institucionalizacija raspolaganja novčanim sredstvima robnih proizvođača preko banaka, kao posebnih finansijskih institucija robne privrede. Uz početno obavljanje funkcije blagajnika i čuvara novca i fondova kapitalističke klase, ove institucije kasnije postaju mjesta institucionalizacije i kompenzacije prometa vrijednosnih papira industrijskih i trgovinskih kapitalista, koje prati uzajmljivanje, pozajmljivanje i trgovina na vjeru novčanih sredstava, što dovodi do većeg i bržeg razvoja novčane trgovine u cjelini. Funkcionisanje banaka na takvim osnovama dovodi do transformacije u robnom prometu stvorenog trgovinskog novca u bankovni novac. Za razliku od trgovinskog novca, koji, osim funkcije plaćanja, ima nerazvijene druge novčane funkcije i koji zbog toga ima uzak prostor djelovanja, bankovni novac se javlja kao novac šire zone prihvatljivosti, čime se povećava i značaj pojedinih funkcija kreditnog novca uopšte. Tome pridonosi razvoj bankarskih organizacija, njihovo pretvaranje u posebni sistem robne privrede, čija se izgradnja definitivno zaokružuje pojavom, ispočetka privatno-pravnih a kasnije javno-pravnih, institucija, poznatih pod imenom centralne banke. Podjela rada unutar pojedinih nacionalnih bankarskih sistema, proizašla prvenstveno iz nužnosti regulisanja novčanog opticaja kreditnog novca, kasnije je dovela i do stroge specijalizacije banaka; naime, jedne, tzv. poslovne banke kao novčani trgovci, okrenute su poslovima i potrebama robnih proizvođača i u tome svojstvu emituju novčane znake u obliku depozitnog novca, dok druge, tzv. centralne banke, kao regulatori novčanog opticaja, okrenute su potrebama šire zajednice i emituju novčanice i kovani novac, kao opipljive pojavne oblike kreditnog novca. Posebnu važnost i značaj dobivaju baš ovi kreditni znaci kod publike, jer su obično oni od države proglašeni zakonskim sredstvom plaćanja, pa kao takvi onda u opštem prometu ne funkcionišu samo kao izraz pojedinih funkcija novca nego kao sam novac, odnosno novac kao takav.⁵

⁵ „Novčanica nije ništa drugo do samo menica na bankara, plativa dosiocu u svako doba, sa kojom bankar zamenjuje privatne menice. Posljednji oblik kredita čini se laiku osobito frapantan i važan, prvo zato što ova vrsta kreditnog novca prelazi iz čisto trgovinskog prometa u opšti promet i funkcionišu kao novac; a i zato što, u većini zemalja, glavne banke koje izdaju novčanice, kao čudnovata mešavina nacionalne i privatne banke, u stvari imaju za sobom nacionalni kredit i njihove su novčanice više ili manje zakonsko platežno sredstvo; zato što ovde postaje vidljivo da je ono čime bankar trguje sam kredit, pošto novčanica predstavlja samo kreditni znak koji cirkuliše“.
(K. Marks, Kapital III, op. cit, str. 339).

VI

U prethodnoj genezi današnjeg novca već su naznačeni osnovni elementi njegovog valorizacionog sistema: to je, s jedne strane, promet vrijednosnih papira i, s njim u vezi, robni promet, odnosno komercijalni novac, a, s druge strane, emisija obećanja plaćanja od strane banaka, odnosno bankarski novac. Za razliku od jednostavnog mehanizma valorizacije stvarnog novca, valorizacioni sistem današnjeg, kreditnog novca dosta je komplikovan. Ta njegova komplikovanost potiče iz nepostojanja direktnih veza između faktora kojima se determinira njegova vrijednost. Dok je u uslovima stvarnog novca mehanizam valorizacije djelovao direktno, tj. kao odnos vrijednosti, odnosno količine apstraktnog ljudskog rada sadržanog u robama koje mjere svoje vrijednosti i rada sadržanog u robi u kojoj se mjeri vrijednost, taj mehanizam u uslovima kreditnog novca djeluje indirektno; naime, dok s jedne strane, postoje robe koje treba da mjere svoje vrijednosti, dotle, s druge strane, prema njima ne stoji roba, novčana roba u kojoj se mjere vrijednosti, budući da kreditni novac nije roba, nego samo manje-više adekvatni predstavnik robnih vrijednosti. Umjesto stvarne, novčane robe, kao novčani ekvivalent sada figurira veća ili manja masa novčanih znakova za koju se samo pretpostavlja da zastupa određenu veličinu vrijednosti. Dok se u uslovima stvarnog novca cijena roba, kao novčani izraz njihove vrijednosti, izražavala kao određena količina novčane robe, dotle se u uslovima kreditnog novca ova cijena javlja kao određena količina novčanih znakova. Budući da su ovi novčani znaci u funkciji prometnih i platežnih sredstava u svojoj ukupnosti određeni obimom robnog prometa i obimom emisije, a ne obimom novčane robe u funkciji novca, to kreditni novac ne može da se direktno pojavljuje kao mjera vrijednosti. Zato, kao mjera vrijednosti i dalje mora, iako opet samo idealno, odnosno misaono, da se javlja stvarni novac, odnosno neka odabrana novčana roba. Međutim, uspostavljanje veze s njom sada mora da se vrši posredno i na slijedeći način: prvo, preko odnosa obima emitovanih novčanih znakova bankovnog novca, kao eminentnog oblika kreditnog novca, i obima robnog prometa, kao vrijednosnog izraza robne proizvodnje i, drugo, preko odnosa obima tog prometa, kao izraza apstraktnog rada uloženog u proizvodnju roba, i obima nekog datog društveno potrebnog rada koji se traži za njihovu proizvodnju, idealno izraženog u potrebnoj količini izabrane novčane robe, recimo zlata. Krajnja rezultanta jedne i druge grupe odnosa fungira kao »vrijednost« kreditnog novca. Na veličinu ove rezultante utječu mnogostruke operacije svih učesnika u procesu društvene proizvodnje, koje se mogu svrstati u tri grupe: prvo, operacije robnih proizvođača, putem njihovog međusobnog prihvatanja veličine vrijednosti, kao objektivne baze na kojoj počiva novčani optičaj komercijalnog novca, drugo, operacije bankarskog sistema putem kojih se povećava novčaničnost komercijalnog novca i vrši »kreiranje« novčanih znakova bankovnog novca i, treće, insti-

tucionalizirana akcija društva u formi monetarne politike. Prema tome, dok se vrijednost stvarnog novca određivala njegovom originalnom vrijednošću kao robe, dotle se vrijednost kreditnog novca određuje njegovim obimom, koji treba više ili manje da odgovara količini novčane robe koja bi trebalo da funkcionira u prometnom procesu. Ili, općenitije rečeno, vrijednost kreditnog novca određuje se njegovim obimom u odnosu prema količini društveno-potrebno radnog vremena za proizvodnju datog obima i strukture društvenog proizvoda, odnosno prema količini novčane robe koja bi trebalo da postoji za dati obim društvenog proizvoda.

VII

Iako nije automatski, nego »kreirani« zastupnik one količine novčane robe koja bi trebalo kao novac da funkcionira u prometu, kreditni novac, pod normalnim uslovima funkcionisanja valorizacionog sistema, tj. pravilnog odmjeravanja njegove količine, pa, prema tome, i njegove vrijednosti, može da uspješno obavlja sve funkcije stvarnog novca, tj. funkciju prometnog i platežnog sredstva, funkciju zalihe vrijednosti, odnosno zgrtanja blaga, pa, u određenim uslovima, i funkciju svjetskog novca. Međutim, u slučaju pojave bilo kakvih smetnji u normalnom djelovanju valorizacionog sistema razvijene robne privrede, izazvanih autonomnom djelatnošću proizvodnog, bankarskog ili državnog sektora društva, neke funkcije kreditnog novca počinju brže, a neke sporije da slabe. U prvom redu otkazuje njegova funkcija svjetskog novca, a zatim i funkcija zalihe vrijednosti. U slučaju sloma valorizacionog sistema, međutim, prestaje i njegova funkcija prometnog i platežnog sredstva. U takvim prilikama, istovremeno, u ostvarivanju pojedinih njegovih funkcija počinje ga brže ili sporije zamjenjivati pravi, stvarni novac, odnosno novčana roba, čime se potvrđuje da njegov fetiš u stvari i nije ništa drugo nego fetiš robne proizvodnje. U osobito kritičnim momentima, kao što su rat, velike prirodne katastrofe i sl., ne samo što se kreditni sistem mora pretvarati ponovo u monetarni sistem, nego se sa sistema novčane razmjene uopšte mora preći na sistem trampe.

VIII

Rezimirajući nalaze prednje analize možemo reći da pojavni oblici savremenog novca nisu obični zastupnici stvarnog novca, kao što su bili pojedini znaci ovog posljednjeg, uvedeni radi lakšeg obavljanja pojedinih njegovih funkcija, u prostom robnom prometu. Današnji novac, tj. novčanice, kovani i depozitni novac jesu monetarni oblici kreditnog novca koji emituju banke i koji egzistira na bazi i paralelno sa drugim oblicima kreditnog novca, što se stvara u realnom robnom prometu. U cjelini posmatrano, sav se današnji, tj. kre-

ditni novac, odnosno »opšta roba ugovora«, javlja kao manje-više labava konstrukcija razvijene robne privrede, proizašla iz funkcije novca kao platežnog sredstva. Budući da se njegov opticaj oslanja na robni promet, njegov zastupnički karakter u odnosu na stvarni novac biće utoliko veći i jači ukoliko djelovanje njegovog valorizacionog mehanizma više odgovara stvarnom toku i stvarnim potrebama društvene reprodukcije, odnosno realnom obimu robnog prometa, kao njenom vrijednosnom izrazu.⁶ Ukoliko taj mehanizam tako djeluje, kreditni novac se javlja kao punovažni reprezentant stvarnog novca, figurira kao roba, odnosno kao vrijednost, i na taj način uspješno obavlja sve funkcije u kojima se fizički novac mora pojaviti, kao što to čini i stvarni novac.

S obzirom na izloženo možemo reći da je Marksovo shvatanje novca, zakona njegovog opticaja, njegove potrebne količine u prometu i sl. aktuelno i u uslovima savremenog novca, kao kreditne vrste novca svake razvijene robne proizvodnje.

Dr. ASIM STRANJAK, Sarajevo

PRESENT IMPORTANCE OF MARX'S CONCEPT OF MONEY

Summary

Putting aside the understanding of money as maintained by the representatives of the classical bourgeois school of economics, which had in its essence, been included in the Marxist economic science, even a superficial comparison of the definition and function of money as established by K. Marx to those of the later, and in particular of the contemporary bourgeois economists, reveals the following impression: it is hardly if at all possible to recognize in Marx's money the money talked about by the present bourgeois economists, and the understanding of the money of the later does not reveal its essential entity. In short, such an impression is a result of the fact that Marx treats money actually as monetary goods, while the others understand it as a remittance, receivables or symbol; in the first case, it is a direct product of manufacture or exchange, and in the later it is a matter provoking different opinions on its interference with actual economic processes, and finally, Marx's idea of money expresses its

⁶ „Današnji novac, kako efektivni tako i depozitni, prometno je sredstvo koje se stvara zavisno od potreba proizvodnje i razmjene roba. Ukoliko to stvaranje nije usklađeno s potrebama proizvodnje i razmjene roba, dolazi do pojava koje su, jednako kao i danas, već odavno poznate svijetu, samo s tom razlikom što se u ono vrijeme najprije morao slomiti valutni sistem baziran na punovrijednom novcu (koji se tezurirao ili na drugi način otjecao); a danas nije potrebno, jer punovrijednog novca u prometu i nema. Nastavak je jedan te isti.“ (Dr Ivo Perišin, Monetarno-kreditna politika, Informator, Zagreb, 1964., str. 22).

value in a purely abstract form, while the contemporary representatives of the bourgeois science express individual specific forms assumed by the money in its different functions as values themselves or forms of such values. These profound differences in understanding primarily the idea of money, and consequently its functions, resulting from acceptance or unacceptance of the theory of the operating value of the money, evolve as a dialectic cause and consequence relation, i. e. the content and form of one and the same social and economic phenomenon.

It is known that Marx acknowledged two kinds of money: goods related, which he elaborated in detail, and loan related, which he only announced. The goods related money is the actual money, i. e. monetary goods, which has through the value form evolution assumed the function of a general equivalent. The reasons are also known why has gold become the most acceptable monetary goods. Another kind of money, indicated by Marx, is the loan related money. While the goods oriented, or actual money makes the basic kind of money in the simple goods transactions, the loan related money is the basic kind of sophisticated goods transactions. Since the sophisticated goods transactions are the major property of developed manufacture, Marx's emphasis on origin and genesis and functioning of this kind of money is highly important, particularly in the currently prevailing conditions, but that emphasis, unfortunately, has not been as yet sufficiently used in marxistic analyses of phenomena connected with functioning of the developed forms of both capitalistic and socialistic manufacture.

The present money, in its capacity of loan money, originates from the function of actual money as a means of payment. The occurrence, expansion, and later domination of the loan money in the economic aspects of life, related to break of direct link between its creation, functioning, and emission, had significant implications for all aspects of modern life. The negative character of these implications has always had its origin in oversseing the fact that the loan related money can successfully function only as far as it relies on those proportions which are objectively determined by the actual process of manufacture, being the system for creation of values, and that the money, either actual or lendend, is still just a product of that system.

In the light of such understanding of the definition of money as a mere remittance, accounts receivables, symbol, etc, i. e. the definitions covering just some of the contemporary apparent forms of loan related money, cannot possibly be its full definition. This makes doubtful particularly those nominalistic attitudes which maintain that it is the state which determines both the meaning and form of money, an attitude which fully ignores the values and goods as the origin of that phenomenon of modern manufacturing economy.

Refutation of such beliefs, which are also in every way refuted by the current practice, makes the Marx's understanding of money even more important and significant for administration of the modern nonetary policies. That is, although it is not an automatic, but rather a „created“ agent of that volume of monetary goods which is supposed to have the function of money in the transactions, the loan money, under normal functioning conditions of its evaluation system, i. e. correctly measured volumes, may be successful in direct implementation of all functions of actual money, except that of the

measure of value. However, in case of any disturbances in the normal operation of the evaluation system in developed manufacturing economy, caused by independent activities of the production, banking or government sections of the society, certain functional properties of the loan money are starting to deteriorate at a faster or slower rate. In the first place, its function of international money is losing grounds, followed by the function of value reserve. In case of a breakdown in the evaluation system, however, its function of turnover and payment means shall also cease. In such cases, the loan system is even changed into the monetary system.

Accordingly the apparent forms of the modern money are not mere substitutions for actual money, i. e. the money as such, but are rather the monetary forms of the loan money as emitted by banks, existing on the basis of, and in parallel with other kinds of loan money being formed in goods transactions. This, at the same time, also points out the present applicability of Marx's understanding of money.

Д-р АСИМ СТРАНЯК, Сараево

· АКТУАЛЬНОСТЬ ПОНИМАНИЯ ДЕНЕГ МАРКСА ·

Резюме

Если абстрагировать понимание представителей гражданской классической экономической школы о деньгах, вошедшее в своей основе в марксистскую науку, то уже и поверхностное сравнение определения и функций денег, утвержденных К. Марксом с тем, что дали последующие, тем более современные гражданские экономисты, дает следующее впечатление: в деньгах Маркса трудно можно узнать или никак нельзя узнать деньги, о которых говорят современные гражданские экономисты, а в их понимании денег невозможно видеть их действительное существо. А такое впечатление получается потому, что у Маркса деньги по существу являются денежным товаром, а у них — денежным переводом, иском или знаком; там они являются прямым продуктом товарного производства и обмена, а здесь вещь, о влиянии которой в реальные экономические процессы имеются различные мышления и, наконец, у Маркса в деньгах выражается стоимость в своей чистой абстрактной форме, в то время, как у современных представителей гражданской науки отдельные конкретные формы, которые получают деньги в своем функционировании, проявляются как самые стоимости или формы этой стоимости. Эти глубокие различия в понимании, прежде всего, понятия денег, а следовательно и функций их, происходящие из принятия или непринятия теории рабочей стоимости денег, выражаются как диалектическое отношение между причиной и последствием, т. е. содержанием и формой одного и того же явления.

Известно, что Маркс различал два вида денег: товарные, которые детально обработал, и кредитные, которые только затронул. Товарные деньги — это вещественные деньги, т. е. денежный товар, который эволюцией формы стоимости принял функцию общего эквивалента.

Также известны и причины почему золото стало самым принятым товаром. Второй вид денег, на который Маркс указывал, это кредитные деньги. В то время как, товарные, т. е. вещественные деньги представляют собой основной вид денег простого товарооборота, то кредитные деньги составляют основной вид развитого товарооборота. Поскольку развитой товарооборот представляет основную характеристику развитого товарного производства, то очень важно, особенно для современных условий, указание Маркса на происхождение т. е. возникновение и функционирование этого вида денег, указание, которое, к сожалению, позже недостаточно было использовано в марксистском анализе явлений, связанных с функционированием развитой формы капиталистического и социалистического товарного производства.

Современные деньги, как кредитные деньги, тянут свое происхождение из функции вещественных денег как платежного средства. Появление, распространение и последующие доминирующие позиции кредитных денег в хозяйственной жизни, связанные с прекращением непосредственной связи между их созданием, функционированием и эмиссией, имели значительные влияния на все аспекты современной жизни. Отрицательный характер этих влияний происходил всегда из-за упущения из виду факта, что кредитные деньги могут успешно функционировать только до тех пор, пока опираются на те пропорции, которые объективно определены действительным процессом товарного производства, т. е. воспроизводства, как системой создания стоимости, и что деньги, и как вещественные и как кредитные, все таки являются только продуктом этой системы.

В свете такого понимания определения денег как настоящего денежного перевода, иска, знака и тому подобно, т. е. само определение отдельных современных форм кредитных денег, не может быть полным определением их. Этим особенно ставятся в сомнение та номиналистические понимания, по которым государство определяет содержание и форму денег, понимания, которые полностью отрицают стоимостное, т. е. товарное происхождение этого явления современного товарного хозяйства.

Опровержением таких воззрений, которые всесторонне отрицает и современная практика, актуальность понимания денег Маркса становится все более важной и значительной в проведении современной монетарной политики. Иначе говоря, хотя и не является автоматическим, а „созданным“ представителем того количества денежного товара, который должен в качестве денег функционировать в обращении, кредитные деньги, при нормальных условиях функционирования их валоризационной системы, т. е. правильного отмеривания их количества, они могут с успехом непосредственно выполнять все функции действительных денег, кроме функции меры стоимости. Однако, в случае появления хоть каких-нибудь препятствий в нормальном действии валоризационной системы развитого товарно-

го производства, вызванных автономной деятельностью производственного, банкового или государственного секторов общества, некоторые функциональные положения кредитных денег начинают быстрее, а некоторые медленнее ослаблять. В первую очередь начинает отказывать их функция мировых денег, а затем и функция запаса стоимостей. В случае слома валоризационной системы прекращается и их функция оборотного и платежного средства. В таких случаях происходит даже превращение кредитной системы в монетарную систему.

Следовательно, возникшие формы современных денег не являются обыкновенными представителями вещественных денег, т. е. денег как таковых, а являются монетарными формами кредитных денег, выпускаемых банками и существующих на базисе и параллельно с другими видами кредитных денег, создаваемых в товарообороте. Этим одновременно подчеркнута актуальность понимания денег Марксом.